

Ю. П. ЛОБОДА

**ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ ТА НАПРЯМИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРАВОВОЇ
ТРАДИЦІЇ: ЛОГІКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ**

Рассматриваются основные направления в исследовании правовой традиции с позиций логико-методологического анализа. Автор приходит к заключению, что, характеризуя сущность современной правовой системы Украины, необходимо учитывать особенности последней в процессе её взаимодействия с европейским пространством в контексте европейской правовой культуры.

© ЛОБОДА Юрій Петрович – здобувач Одеської національної юридичної академії

The article figures out the main ways of law tradition investigation from the logical and methodological point of view. The author makes his own conclusions towards the process of investigation: while building the characteristics of the modern ukrainian law system being, one should consider its special features in the context of the interrelations with europeanian culture.

Український народ тисячоліттями творив самобутню правову культуру, рівень якої на всіх етапах її становлення та розвитку відповідав тодішнім правовим здобуткам інших народів. Сучасна правова система України характеризується настільки значними особливостями, що постає необхідність конкретно-історичного дослідження з урахуванням цієї етнонаціональної специфіки. Ці дві важливі тези дають підстави висунути гіпотезу, що така специфічність вітчизняної правової системи, взята у порівнянні з правовими системами інших народів, є не історичною випадковістю, а навпаки, проявом глибинних історичних закономірностей, які характеризують як етногенез українського народу, так і його політичну та соціально-економічну історію. Розвиваючи цю гіпотезу, логічно припустити, що напорами розвитку правової системи детермінуються потребою розв'язання її внутрішніх суперечностей, що, зрештою, за сучасними уявленнями, і становлять зміст конкретно-історичних закономірностей і тенденцій її розвитку.

Аналізуючи стан наукової дослідженості проблеми, ми, на превеликий подив, виявили практично повну відсутність монографічних праць, присвячених комплексному аналізу *конкретно-історичної сутності* правової системи сучасної України на рівні проблематики, яка традиційно належить до предмета теорії держави і права. Окремі методологічні проблеми конкретно-історичного дослідження правової системи в різні часи привертала увагу вітчизняних дослідників (М. Іванішева, І. Собєстіанського, П. Чубинського, М. Чубатого, А. Кристера, В. Камінського, С. Доброва, П. Рабінювича, С. Алексєєва, М. Орзіха, М. Козюбри, Ю. Оборотова, С. Дністрянського, Є. Ерліха, О. Кістяківського, Б. Кістяківського, Є. Харитонова, В. Старосольського та інших). Однак у вітчизняному загальнотеоретичному правознавстві поки що не здійснено комплексного монографічного дослідження концептуально-методологічних засад аналізу конкретно-історичної сутності правової системи України, яке а) передбачало б вироблення таких категорій і понять, в яких була б на теоретичному рівні дискурсу адекватно відображена конкретно-історична специфіка саме вітчизняної правової системи; б) враховувало б емпіричні дані як правової історії українського народу, так і сучасної правової дійсності з усіма позитивними та негативними (правовий нігілізм, корупція, техніко-юридична недосконалість законодавства).

Для того, щоб дослідити сутнісні ознаки сучасної правової системи, її генетичні, історичні, логічні зв'язки, закономірності та тенденції розвитку, необхідно розв'язати такі завдання: 1) дослідити еволюцію наукових підходів до місця та значення правової культури в етногенезі українського народу та з'ясувати причини змін (зрушень) у безперервному процесі правового розвитку; 2) уточнити вихідні концептуально-методологічні засади дослідження правової системи України як конкретно-історичного правового явища, його сутності, закономірностей, суперечностей і тенденцій, які формують її якісну самобутність; 3) виявити критерії виокремлення та розмежування загальноправових і конкретно-історичних, зокрема етнічних, закономірностей у сучасній правовій системі України; 4) конкретизувати уявлення про національну правову традицію як складний процес правового розвитку в його історичному та логічному вимірах; 5) запропонувати

вати оновлене визначення поняття національної правової традиції для відображення конкретно-історичної сутності правової системи як у зв'язку з попередніми етапами (фазами) її розвитку, так і у знятому вигляді, як специфічну її сутність як єдиного феномена; 6) висвітлити основні конкретно-історичні та етнічні суперечності правової системи України, рух яких визначає основні напрями її розвитку на сучасному історичному етапі; 7) сформулювати пропозиції щодо вдосконалення механізму адаптації новел вітчизняного законодавства, зокрема у зв'язку з процесами європейської інтеграції, до об'єктивних і закономірних властивостей вітчизняної правової системи, які зумовлені специфікою її конкретно-історичної, в тому числі етнічної, сутності.

Метагеоретичний рівень дискурсу, на якому досліджується проблема правової традиції, вимагає деяких вступних зауваг. Насамперед необхідно наголосити на дискусійному характері проблеми правової традиції як такої. Так, С.С. Павлов та інші вчені вказують на наявність у правовій науці позицій, котрі заперечують існування національної правової традиції. Відтак обґрунтування відповідної категорії водночас означає ствердження існування явища, яке в ній відображається. Саме тому так багато уваги ми приділяємо з'ясуванню місця категорії правової традиції у системі понять і категорій правової науки, якими опосередковується дискурс у теоретичному осмисленні правової дійсності. На противагу іншим вченим І.Б.Усенко вказує, що функціонування звичаєвого права на українських землях, хоча й відбувалося в контексті загального історичного розвитку європейського права, мало також свої конкретно-історичні особливості¹.

Метагеоретичний рівень дослідження передбачає також покладення в основу міркувань найбільш загальних підходів до проблеми, які побутують у правовій науці, акцентування уваги на найбільш гострих суперечностях між ними: оскільки рух знання відображає (хоча й не безпосередньо) рух самого об'єкта, основою цих суперечностей між підходами є суперечності, властиві такому об'єкту, що і становлять чи розкривають його сутність. Внаслідок цього наш аналіз підходів до осмислення сфери правового у найбільш загальних категоріях (правова реальність, правова дійсність, правове життя, світ права, природне право тощо) має логіко-методологічний характер: для нас важливим є узагальнення, що однією з тенденцій загальнотеоретичного та філософського дискурсу є намагання сприймати всі прояви правового як єдину категорію, яку кожен з учених обирає, спираючись на власне праворозуміння та методологічні «уподобання».

Загальна постановка проблеми та її дослідження мають позитивний характер: категорія правової традиції розглядається як своєрідна межа між позитивним і метафізичним рівнями проникнення у сутність правового. Це зумовлено і тим конкретно-історичним матеріалом, на основі якого ми формуємо теоретичні положення щодо конкретно-історичної сутності сучасної вітчизняної правової системи.

Проблеми правового менталітету, правової духовності українського народу залишилися поза нашою увагою насамперед тому, що на стереотип правової поведінки визначально впливають соціально-економічні умови розгортання процесів етноправового розвитку, які формують їх конкретно-історичну унікальність. «Правова культура певного суспільства є способом організації та розвитку правового життя суспільства, що передається від покоління до покоління в процесі його соціалізації»². У будь-якому випадку (якщо навіть не погодитися з останньою тезою) реальна історія українського народу в ХХ ст. засвідчила значення соціаль-

но-економічних зрушень як чинника еволюції стереотипу правової поведінки, що позначилися на етнічному «обличчі» сучасного українського народу. Соціально-економічні перетворення ХХ ст. стали механізмом, який трансформував етнічний стереотип поведінки українського селянства минулих століть в етноправовий стереотип поведінки сучасного українського суспільства. Масштабність змін унеможливило їх ігнорування як об'єктивної основи формування сучасної правової культури, відтак для досягнення мети нашого дослідження достатнім видався рівень соціологічного позитивізму без виходу на культурознавчі, етичні чи філософські узагальнення. Відсутність традиції дослідження проблеми вітчизняної правової історії ХХ ст. у площині соціолого-правової парадигми лише переконала нас у правильності та перспективності обраного шляху.

Сутність правової системи – це стереотип правової поведінки, який еволюціонує і містить суперечності, які у кожний момент історичного часу перебувають на певній стадії діалектичного становлення; розгорнений у часі процес такого становлення постає як правова традиція – сутність правового розвитку упродовж достатньо тривалого періоду. Зміст правової традиції становлять генетичні, логічні та історичні суперечності, які є рушіями розвитку правової системи. Тією мірою, якою стереотип правової поведінки є елементом етнічного стереотипу, доводиться вести мову про етноправовий розвиток.

У процесі конкретизації теоретичних положень з'ясовується їх здатність пояснювати процеси правового розвитку, зокрема вітчизняної правової історії та сьогодення. Утвердження категорії правової традиції з тим теоретичними смислом, який тут обґрунтовується, зміщує акцент у праворозумінні в напрямі посилення рефлексії осмислення правової дійсності в єдності конкретно-історичних і всесвітньоісторичних проявів правового. Виходячи з таких міркувань, довелося викласти власну концепцію праворозуміння та вказати на місце категорії правової традиції у системі категорій, покладених в основу праворозуміння у теоретичній правосвідомості. Значення наукової гіпотези, пов'язаної з оновленням змісту категорії правової традиції, полягає у її здатності пояснювати процеси етноправового розвитку українського народу, тобто ця гіпотеза перевіряється методом конкретизації: спочатку – на рівні методології, згодом – на рівні правової історії і, нарешті, на рівні соціології.

Дослідження правової традиції умовно можна поділити на три етапи.

«Метафізика». Право ми розуміємо як сукупність суперечностей, властивих нормативному регулюванню фізичної поведінки людей у соціально неоднорідному суспільстві. Запроваджене в науковий обіг О.І. Першицем поняття «монорма» відображає нерозмежованість, абсолютну тотожність, «невідиференційованість» моральних і правових норм, моральної та правової свідомості у первісному суспільстві. «У функціональному плані в них (монормах. – Ю.Л.) як би зливалися і правові, і моральні, й інші, менш суттєві норми поведінки, які ще не диференціювалися у первинній, нерозділеній суспільній свідомості. По суті, перед нами широкий спектр норм соціальної регуляції, спектр значною мірою індискретний, але в якому все ж можуть бути виділені норми більш чи менш суттєві, більш чи менш обов'язкові»³. Натомість право постало внаслідок виокремлення частини суперечностей цілісної системи регуляції поведінки, які стали основою самостійного феномена – права.

Категорія права відображає одну із сторін соціальної дійсності, остання ж є єдиною та цілісною. Абстрактність рівня такого відображення унеможливило

сприйняття права навіть як ідеального об'єкта: це той рівень абстрагування, на якому категоріями оперують виключно на основі законів формальної та діалектичної логіки без співвіднесення їх з предметно даною у відчуттях реальністю.

Дослідивши гносеологічні властивості доктрини природного права, ми дійшли висновку про її непридатність для пізнання конкретно-історичних процесів правового розвитку. Найбільшою її вадою є намагання осягати сутність права окремо від явища права, в той час як прийнято вважати, що сутність та явище – це парні категорії, тобто ці сторони предмета мислення можна протиставляти лише одна одній, а не розглядати одну з цих сторін як феномен.

«Історія». В основу нашої наукової позиції ми поклали принцип, згідно з яким кожне поняття, судження чи теоретична концепція повинні пояснювати щось конкретне, одичинне. Задум дослідження і виник, не в останню чергу, як реакція на брак історіософських узагальнень вітчизняної історії (до речі, не тільки правової). Цілоком усвідомлюючи недостатність власних історико-правових знань, ми обмежилися лише тими проблемами, в яких найбільш яскраво виявляють себе суперечності української правової історії, що трансформувалися у суперечності сучасної правової системи: невіддиференційований характер правової системи, сімейна власність, примат соціально-змістових критеріїв інтерпретації справедливості та рівності над формально-юридичними, генетична зумовленість сучасної правової системи звичаєво-правовою культурою українського селянства. Зауважимо, що концентрація дослідження на цих проблемах вводить у предметне поле теоретико-правової юриспруденції той пласт історичного матеріалу, який дослідники звичайно оминають, вдаючись до узагальнень системного характеру.

«Соціологія». Припустивши існування правової традиції українського народу, довелося шукати її проявів у сучасній правовій системі, зокрема у матеріалах практики Європейського суду з прав людини за скаргами проти України (порівняльно-правове дослідження, здійснене засобами соціонормативної етнографії), а також у матеріалах судової практики – житлових, цивільних і кримінальних справах, які засвідчують системне застосування норм, закономірно зумовлених правовою традицією українського народу: частина цих норм та інститутів діють як пережитки – правові релікти (право на житло у Житловому кодексі Української РСР), частина – як визначена традицією домінанта побудови правової системи – компенсаційні норми соціальної справедливості (втручання приватного права у забезпечення реальної соціальної рівності).

Практична і пізнавальна проблеми дослідження вітчизняної правової системи на високому рівні дискурсу, який межує з рівнем філософських узагальнень, ускладнюється, а отже, актуалізується складними та неоднозначними процесами міжнетичної взаємодії за умов світових глобалізаційних процесів та інтеграції України в європейський правовий простір. Це надає гостроти проблемі моделювання та прогнозування поведінки вітчизняної правової системи за нових історичних умов, зокрема у зв'язку з імплементацією норм і цілих інститутів права, вироблених за інших історичних умов іншими народами, насамперед західноєвропейськими.

1. *Правовий звичай як джерело українського права IX-XIX ст.* / За ред. І.Б.Усенка. – К., 2006. – 278 с. 2. Там само. – С.12. 3. *Перишц А.И.* Проблемы нормативной этнографии // Исследования по общей этнографии / Институт этнографии им. Н.Н. Миклухо-Маклая, АН СССР. – М., 1979. – С. 210–240.